

УДК 321.01

СУТЬ, СТРУКТУРА ТА ОЗНАКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ

Валерій Веремчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Розглянуто феномен «національні інтереси» як поняття і як одиницю політичної терміносистеми. Проаналізовано компоненти поняття «національні інтереси», його видозміни та різночитання, особливості того, як розуміють термін «національні інтереси» науковці України.

Ключові слова: національні інтереси, структура, система, головна, зобов'язання.

Національний інтерес як об'єкт політологічних досліджень – надзвичайно складне явище, і науковці по-різному його інтерпретують. Одна група дослідників, серед яких С.С. Мітрохін, вважає, що національний інтерес – це потреба «стимулювати збільшення національних ресурсів, а також протидіяти загрозам національній безпеці, не вступаючи в протиріччя з цінностями, які домінують у суспільстві» [1]. Інші науковці, зокрема О.К. Рогозін, ототожнюють національні інтереси з державними (нерідко навіть вживають термін «національно-державні інтереси») і трактують їх як сукупність «цінностей, які мають домінуюче значення для держави, її існування і розвитку, її здатності захищати й обстоювати свою незалежність і суверенітет» [2]. Треті, зокрема Б. Г. Капустін і Д. Є. Фурман, вважають «національні інтереси» псевдопоняттям, малопродуктивною категорією, явищем архаїчним і таким, що зникає [3].

Об'єктивно національні інтереси визначають не правовими актами або моральними цінностями, а наявними – на різних рівнях – балансами сил. Наприклад, силу держави в сучасному світі визначають не тільки кількістю озброєння чи військової могутності, а також рівнем розвитку економіки, здатністю оволодівати політичними технологіями, рівнем національної самоідентифікації та згуртованості, багатьма іншими чинниками, які перебувають у певному (позитивному або негативному) для цієї держави співвідношенні (балансі) з аналогічними показниками інших держав.

У будь-якої спільноти є потреби і, відповідно, інтереси, хоча – в окремих ситуаціях – вона не здатна їх чітко визначати й формулювати. Маючи уявлення про власні інтереси, спільнота загалом, та й кожен зокрема, так чи інакше, іноді мимоволі, втягує себе до сфери політики. З теоретичного погляду, цей факт позбавляє сенсу заяви деяких людей про їхню абсолютну аполітичність. Інтереси різних спільнот на різних рівнях зіштовхуються між собою. Заради збереження суспільного спокою й безпеки спільнота повинна вміти погоджувати різні, у тому числі протилежні, інтереси, використовуючи при цьому інструменти владного впливу. Демократична форма устрою має ефективні механізми регулювання й узгодження

інтересів: на сучасному етапі розвитку цивілізації узгодити політичними методами можна майже все. Однак виникає сумнів, чи можна погодити не інтереси, а інстинкти, які мають не раціональний, свідомий, а біологічний, підсвідомий та ірраціональний характер, окрім того, позбавлені будь-якого функціонального навантаження. Відчуття окремої людини, та й спільноти загалом, своєрідне «шосте відчуття» розділяти оточення на «своїх» і «чужих», є до певної міри саме тим інстинктом, походження якого важко з'ясувати, але який необхідно враховувати, обговорюючи бачення своїх інтересів.

Сукупність інтересів будь-якої спільноти трансформується в інтереси більших за розміром об'єднань – народу, нації, держави. Інтерес кожної спільноти може мати свою назву, але узагальненим є термін «національний інтерес». Це зумовлює значні проблеми з його вживанням. По-перше, необхідно відокремити національний інтерес від державного. Державний інтерес – поняття вужче, оскільки він передбачає, насамперед, збереження держави і чинних форм правління якомога довше. Національний інтерес – це, фактично, державний інтерес, трансформований на тривалу історичну перспективу, тобто вияв того, що завжди буде життєво важливим для цієї держави, незалежно від поточних форм державного правління і шляхів їхньої реалізації. Інша проблема пов'язана з тим, що поняття «національний інтерес» в Україні використовують як термін, запозичений із європейської та американської науки, де його вживають як синонім до державного інтересу (зміст слова «nation» в англійській мові не збігається зі змістом українського слова «нація»). Отже, термін «національні інтереси» можна застосовувати: до держави як системоутворювального елемента політичної системи, до держави як представника державотворчої нації, до держави як представника цілого населення (народу), тобто всіх осіб, що мають її громадянство й постійно проживають на цій території.

Національні інтереси визначаються соціальними, економічними й політичними особливостями їхніх суб'єктів, місцем останніх у системі міжнародних відносин і, основне, сукупністю культурно-ціннісних, світоглядних та інших орієнтацій спільноти. Національні інтереси не можуть перебувати в незмінному стані, на них впливають трансформації в складі правлячої еліти суспільства, конфігурація соціальних чи політичних сил усередині спільноти, глобальні та регіональні політичні процеси. Зміни в складі національної еліти можуть зумовити зміну ціннісних установок у спільноті загалом, як це відбулося в СРСР після початку «перебудови», в Україні 1991 р. після розпаду Радянського Союзу і згодом, під впливом прийняття Конституції.

Поняття «національний інтерес» розглядають сьогодні у двох аспектах: гласному й негласному. Політична культура цивілізованих країн допускає володіння технікою приховування щирих національних інтересів. Дуже рідко справжню суть національних інтересів, що їх реалізують державні діячі, розкривають або обговорюють у публічній політиці. Розглянемо, наприклад, актуальну для сучасного європейського світу проблему розширення ЄС або НАТО на схід. У дискусіях на цю тему переважає ідеологічна риторика: розширення ЄС та НАТО зображають як

шляхетну місію, покликану зміцнити мир у Європі, врятувати східну її частину від можливих політичних або соціальних потрясінь і т. п. Однак очевидно, що всі (чи майже всі), хто пише або говорить про це, прекрасно інформовані про реальні інтереси, які проглядаються крізь цю ідеологічну завісу: бажання встановити військовий, політичний і, в кінцевому підсумку, економічний контроль над певним регіоном й інтегрувати його до вже існуючих структур.

Отже, національний інтерес є чимось, стосовно чого представники політичної еліти перебувають у негласному консенсусі, тобто не тим, про що вони говорять, а тим, чого вони насправді домагаються. Цей консенсус у сучасній державі порушують тільки діячі партій, крайньо правої чи лівої частин політичного спектру. Чим правіший політик, тим відвертіше він говорить про національні інтереси своєї країни та про право й навіть необхідність їх обстоювати (у цьому контексті можлива ситуація «що в центриста на розумі, то в правого радикала на язиці»). Тактика лівих (зрозуміло, у європейському, а не в українському варіанті) виявляється в постійному викритті задумів центристів правих або націоналістичних. Тим самим ліві також артикулюють (хоча й у карикатурно-перекрученому вигляді) національний інтерес, щоправда, найчастіше для того, щоб дискредитувати його реальних захисників.

Основним обмеженням національного інтересу будь-якої спільноти є національні інтереси інших спільнот. Потреба змінізувати взаємні втрати і просто вижити диктує в одних ситуаціях необхідність певних обмежень у шляхах реалізації національних інтересів, а в інших – волю до об'єднання зусиль спільнот для вироблення й досягнення спільної мети. Основним наслідком взаємного обмеження національних інтересів є міжнародне право, а волі до об'єднання – виникнення міжнародних організацій і наднаціональних державних утворень.

Як стверджує І. Яковенко, з другої половини ХХ ст. епоха національного інтересу почала наближатися до кінця [4]. На нашу думку, говорити про те, що категорія «національного інтересу» в сучасному світі застаріла, – передчасно. Однак варто усвідомлювати, що сфера, яку охоплює це поняття, на кінець ХХ ст. трохи звузилася. Про це свідчить повільне, але постійне збільшення кількості міжнародних організацій, посилення їхнього політичного впливу, а також поява наднаціональних утворень, подібних до Європейського Союзу. Європа, звичайно, поки що випереджує інші регіони світу – у тому аспекті, що реалізовувати національні інтереси окремих країн легше спільно, при цьому поєднуючи різні інтереси, а не зіштовхуючи їх. Однак не можна не брати до уваги, що практика об'єднання інтересів є й у неєвропейських структурах, таких як АСЕАН, НАФТА, АТЕС і т. ін. Глобальний характер безлічі проблем, які є сьогодні в різних спільнот, вимагає поступового відходу від безумовного дотримання принципів національного суверенітету, а це означає, що національний інтерес перестає бути єдиною домінантою політики окремих держави та міждержавних об'єднань.

Національний інтерес – категорія, набагато глибша й більш значуща, ніж національна стратегія. Останню можна спробувати визначити й потім закласти в основу політичного курсу спільноти, але самі національні інтереси залишатимуться

ся незмінними навіть у разі зміни стратегії або форм її реалізації. Якість і життєздатність стратегії значною мірою залежить від того, наскільки вона відповідає національним інтересам. Очевидно, певну стабільність інтересів не порушують навіть в умовах наймасштабніших змін у спільноті. Окрім того, національні інтереси неподільні, а тому спільнота має усвідомити їх як даність, чимось подібну до історичної пам'яті.

Саме поняття «інтерес» у цьому контексті – це, радше, метафора, оскільки йдеться не тільки про усвідомлену, а й, що особливо важливо, про неусвідомлену здатність спільноти до самозбереження та самовідновлення. У всякому разі, національні інтереси містять вічні цінності, не підвладні політичній кон'юктурі.

У структурі національного інтересу також є об'єктивний зміст, який можна вважати його суттєвостверджувальним ядром, яке залишається незмінним, попри нашарування, які привносить специфіка часу й минулі особливості еліти. У цьому – глибинному – контексті національний інтерес можна визначити як фундаментальний принцип забезпечення життєдіяльності спільноти, дотримання якого дає їй змогу не тільки зберігати цілісність, а й відкриває надійні перспективи дальшого розвитку. Ігнорування цього ядра в ім'я будь-яких ідеологій, незалежно від їхньої суті та способів виявлення, неминуче призводить до найтяжких наслідків, у результаті яких стає можливою перспектива втрати спільнотою свого статусу самостійного й самодостатнього статусу суб'єкта світової політики. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що національний інтерес не є набором окремих вимог або сукупністю якихось пріоритетних цілей, а виявляє себе як цілісна, органічно взаємопов'язана система напрямів і шляхів їхньої реалізації, яка поєднує в собі потреби встановлення, функціонування та розвитку спільноти як єдиного організму. Така єдність, до речі, не скасовує, а навіть припускає існування протиріч і конфліктів усередині спільноти, а також визначає системний характер потреб та інтересів спільноти.

Системність національного інтересу означає наявність у його комплексі структури, функціональних зв'язків, ієрархії. Він є достатньо інерційною структурою, яку визначають стійкі (географічне положення, цивілізаційна ідентичність, стан розвитку суспільства) або такі, що повільно змінюються, фактори (якісні характеристики економіки, її частка у світовому господарстві, наявність значущих ресурсів). Структура системи національного інтересу зумовлена специфікою його виявів у різних сферах життєдіяльності спільноти: класифікуючи інтереси спільнот за цією ознакою, виокремлюємо політичні, економічні, релігійні, етнокультурні тощо. Іншим критерієм класифікації може бути функціональний поділ сфери життєдіяльності спільноти на внутрішню і зовнішню; відповідно, виокремлюють внутрішні й зовнішні інтереси.

Функціональні зв'язки в системі національних інтересів також різні: координації, субординації, кореляції та ін. Особливо значущими є зв'язки координації і субординації. Зв'язки координації погоджують різні інтереси, у т. ч. ті, що не збігаються безпосередньо, у єдиний і цілісний механізм. Згаданої погодженості можна досягнути через тимчасове або постійне затримання реалізації інтересів однієї з

груп інтересів. Власне, реалізація будь-якого політичного курсу тією чи іншою мірою допускає перевагу однієї групи інтересів коштом іншої (наприклад, економічної ефективності – коштом соціальної справедливості), однак надійна система має давати змогу знімати напруження, які виникають унаслідок визначеного (шкідливого чи корисного) ігнорування деяких з груп інтересів.

Зв'язки субординації сприяють виокремленню пріоритетів у системі національних інтересів. Ці пріоритети залежать від визначеного історичного періоду розвитку спільноти. Тому часто виокремлюють основні й другорядні інтереси, причому визнають їхню залежність від конкретних обставин часу. Основні інтереси пов'язані з забезпеченням найважливіших аспектів життєдіяльності спільноти: її військової сили, стабільного й динамічного економічного розвитку, соціальної системи. Другорядні інтереси пов'язані або з реалізацією віддалених перспектив розвитку спільноти, або з тими аспектами її життєдіяльності, ігнорування яких хоча й може завдати шкоди спільноті як суб'єктові історії й політики, але не становить загрози ні її розвитку, ні, тим паче, існуванню. До таких другорядних аспектів діяльності спільноти сьогодні можна зарахувати, наприклад, участь у космічних або археологічних дослідженнях. У критичний для спільноти час цей аспект можна проігнорувати.

Крім основних і другорядних, виокремлюють також корінні національні інтереси, зумовлені самим існуванням спільноти як соціального організму, як єдиної системи. До них належать цілісність, культурна ідентичність, безпека. Без їхньої реалізації спільнота просто не зможе існувати як соціальне явище. Такі аспекти національного інтересу впливають зі самого визначення спільноти. Неуважність до корінних національних інтересів з боку офіційних осіб, що представляють державу, теоретично можна прирівняти до зради свого народу.

Отже, національні інтереси за ієрархічною структурою поділяють на основні – другорядні та корінні. Чим вищий рівень інтересів, тим менша ймовірність пошуку компромісів під час їхньої реалізації. І навпаки, другорядні інтереси завжди можуть стати предметом компромісу, тобто ними здатні пожертвувати заради досягнення вагоміших цілей. Ще раз підкреслимо, що корінні національні інтереси відображають основне – виживання й розвиток спільноти, і тому залишаються практично незмінними протягом усього історичного терміну, їй відпущеного. Основні інтереси можуть відступати на другий план, а другорядні посідати їхнє місце, але, в будь-якому разі, і ті, й інші є формами й засобами досягнення корінних інтересів.

Важливо означити, що «національний інтерес» зумовлює інтерес державний. Під час визначення інтересів конкретної держави центральним є не те, що відрізняє його від інших, тобто не його політична чи культурна специфіка, а те, що сприяє об'єднанню громадян цієї держави і, якщо держава багатонаціональна, то народів, що становлять її населення. Тому вирішальним у формуванні національних інтересів має бути інтегральний фактор – фактор національного об'єднання. До речі, під час формування Європейського союзу і його розширення саме цей фактор відіграв вирішальну роль – держави шукали фактор об'єднання, і тому

постала потреба визначення своїх національних інтересів. При цьому з'явилася необхідність усунути такі важливі для сучасного національного інтересу категорії, як внутрішні проблеми й історія попередніх відносин.

Намагаючись встановити фактор об'єднання для конкретних держав, варто враховувати неминучі розбіжності між державними й національними інтересами. Хоча суб'єктом національного інтересу є здебільшого держава, водночас у формуванні інтересів нації значну роль відіграють політичні партії, армія, науковці, творча еліта. Фактор об'єднання має забезпечити стійкий баланс інтересів різних частин спільноти, і тільки на основі консенсусу, що утвориться на підставі цього балансу, знаменник інтересів можна прирівняти до об'єктивного національного інтересу держави. Державний інтерес, у принципі, повинен підпорядковуватися національному інтересові. Існує певна роздвоєність державного інтересу, тобто можна його трактувати в широкому (як загальнонаціональний) і вузькому (як інтерес владної еліти) значеннях. Ця ситуація здатна породжувати конфлікти між інтересами нації й інтересами держави в розумінні корпоративних або бюрократичних інтересів правлячої політичної еліти. Водночас у демократичній державі, де ґрунтовно відпрацьовано технологію згладжування протиріч між національними і державними інтересами, такі «зазубринки» досить легко усунути.

Одним з основних питань під час розгляду національного інтересу є його взаємозв'язок із політичними орієнтаціями суспільства. Необхідно визначати в кожній окремій ситуації, чи є потреба коригувати сформовану концепцію національних інтересів, чи така концепція тільки формується (а якщо так, то на якому етапі формування перебуває). Сформована концепція інтересів – елемент досить стійкої системи уявлень про напрями й перспективи розвитку, цілі і зміст існування спільноти. Розуміння національної перспективи спираються на усвідомлення свого цивілізаційного, геополітичного, економічного статусу. З цього умовно світоглядного блоку простежується конкретика політичних орієнтирів і складається парадигма перспектив, завдань, формуються уявлення про те, хто партнери і союзники, хто – конкуренти й потенційні або реальні вороги. Зріла, у часі вивірена, належно артикульована система національних інтересів допускає обов'язковий консенсус щодо особливо значущих для цієї спільноти явищ або уявлень, а також засвоєння нею стилю і способів мислення в категоріях уже сформованого інтересу. Таким чином виявляється єдність процесу і результату. Концепцію національних інтересів неможливо відділити від сформованої системи механізмів формування інтересів окремих соціальних груп, їхнього узгодження і перенесення інтересів суспільства на рівень спільноти як суб'єкта міжнародної політики. Концепція національних інтересів передбачає сформовану традицію обговорення на досить високому рівні, а також залучення до цього процесу активних верств суспільства. Крім того, зріла концепція національних інтересів передбачає, що спільнота «доросла» до рівня усвідомлення проблеми, вона повинна розуміти свою автономність та значущість і бути переконаною в безперспективності опіки над собою.

Важливі зміни національних інтересів відбуваються в епохи переструктурування якогось регіону світу, коли контекст існування конкретного суспільства стрімко змінюється, що вимагає переосмислення всієї системи інтересів. Україна саме потрапила в таку ситуацію на момент проголошення своєї незалежності.

Специфіка нашої держави в тому, що йдеться не про переосмислення, а про формування інтересів. Звідси – високий ступінь маніпульованості масовою свідомістю, значні коливання суспільного настрою, наявність у ньому протилежних, що виключають одна одну, позицій. Отже, українська ситуація відповідає тому станові, який називають «стадією формування та/або усвідомлення» своїх національних інтересів. Наприклад, в Україні сьогодні нема єдиного для всього суспільства світоглядного блоку, суспільство саме розколото на багато, часом радикально відмінних, частин. Немає тут і політичної нації (об'єднання всього населення держави) як сформованого цілого. Триває процес формування нації, причому він має два аспекти: з одного боку – це утвердження української нації як сукупного виразника всіх осіб української національності, а з іншого – уже згадуване формування спільноти всіх осіб, що мають українське громадянство і становлять населення України. Утворення й утвердження нової домінантної ідентичності – не ідеологічної (як, наприклад, радянська людина) чи конфесійної (православний – католик), а саме етнокультурної – тільки починається. Вироблення концепції національних інтересів і утвердження національної ідентичності, що є базовими елементами формування нації, в Україні відбувається дуже складно, головню через проблеми в державотворчих процесах.

У нашій державі тільки починає формуватися система національних інтересів. Цей процес відбувається паралельно з утвердженням його інститутів і традицій, визначенням кордонів і сфер впливу, стратегічних перспектив, пошуків відповідей на запитання про цивілізаційну ідентичність України, конкуренції світоглядних парадигм і т. д. Нині можна говорити про конкурування уявлень на рівні політичної еліти й про зміни в орієнтації масових настроїв. Однак аналізуючи це, майже неможливо відповісти на запитання: чи маємо ми справу з коливаннями суспільних настроїв, чи з істотними зрушеннями у свідомості суспільства, що можуть і повинні трансформуватися в уявлення про інтереси держави? Оскільки нема консенсусу з багатьох базових питань, збільшується значення тимчасових коливань (флуктуацій). Прихильники того чи іншого курсу прагнуть видати чергові коливання суспільного настрою (частіше – настрою еліти) за стратегічний вибір, що відбувся нарешті, усього суспільства. До таких висновків варто ставитися з великим сумнівом, тому що тут приховано спроби обману або свідомої маніпуляції.

Варто вказати на стійкі зрушення в суспільній свідомості в останні роки. Їх не так багато, однак вони набули вираженого стратегічного характеру. Говорити про національний інтерес в Україні – модно й дуже престижно. Це пов'язано не тільки зі станом політичної культури України. Політична еліта нашої країни ще не досягла консенсусу щодо сучасного змісту національних інтересів, а це робить справді насущною й необхідною відкрити дискусію з цього питання без звичних евфемізмів і риторичного «маскування».

Історія знає чимало драматичних ситуацій, коли питання національного інтересу начебто «зависає» в стані невизначеності. Такий стан сьогодні характерний не тільки для України та інших держав пострадянського простору, а й, наприклад, для Ізраїлю, де нація розкололася через розбіжність уявлень про справжні інтереси країни. Ізраїль може бути прекрасним прикладом для ілюстрації тези про те, що під час формування національного інтересу раціональні мотиви не завжди відіграють визначальну роль.

Вироблення консенсусу щодо національного інтересу пов'язано з відомими труднощами, зумовленими переплетенням під час формулювання національного інтересу ціннісного й раціонального аспектів. Раціональне обґрунтування національного інтересу має базуватися на об'єктивному науковому аналізі. Однак у будь-якій ситуації можливі відразу кілька альтернативних раціональних стратегій. Остаточний вибір між ними робить політична еліта, яка, в принципі, відштовхується від раціональної аргументації, але в кінцевому підсумку керується не так нею, як нераціональним, інтуїтивним баченням таємних запитів нації. Від ступеня сполучення цих факторів – раціонального обґрунтування й інтуїтивного вибору – залежить, буде національний інтерес визначено точно, чи помилково; двозначно, чи однозначно і правильно.

-
1. *Митрохин С. С.* Политика государства и ценности общества // *Полис.* – 1997. – № 1. – 34 с.
 2. *Международная безопасность и обороноспособность государств (понятия, определения, термины)* / Под общ. ред. О. К. Рогозина. – М., 1998. – 18 с.
 3. *Капустин Б. Г., Фурман Д. С.* Понятие «национальный интерес» в общественно-политической жизни // *Мировая экономика и международные отношения.* – 1996. – №7. – 65 с.
 4. *Яковенко И. Г.* От империи к национальному государству (Попытка концептуализации процесса) // *Полис.* – 1996. – № 6. – 118 с.

MAIN IDEA, STRUCTURE AND DISTINGUISHING POINTS OF NATIONAL INTEREST

Valeriy Veremchuk

*Ivan Franko National University of L'viv, Universytets'ka St., 1
L'viv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The article focuses on the phenomenon of national interests: both as a notion and a political term. The author researches in details all the components of the national interests' notion, different ways of understanding it under the Ukrainian conditions. Much attention is paid to the interpreting of this notion by Ukrainian scholars.

Key words: national interests, structure, system, main, optional.

Стаття надійшла до редколегії 08. 04. 2004

Прийнята до друку 10. 08. 2004